

ORGANIZACJA SPOŁECZNA W POLSKIM PROCESIE KARNYM

CEZARY KULESZA, DARIUSZ KUŻELEWSKI

Organizacja społeczna w procesie karnym może występować w następujących rolach:

- 1) podmiotu delegującego swojego przedstawiciela do udziału w postępowaniu sądowym (art. 90-91 kpk.),
- 2) podmiotu oferującego usługi mediacyjne i działającego jako ośrodek mediacyjny (art. 23a kpk.),
- 3) podmiotu udzielającego poręczenie społeczne na rzecz podejrzanego lub oskarżonego (art. 271 kpk.).

Przedstawiciel społeczny

Instytucja przedstawiciela społecznego obecna jest w polskim procesie karnym od wejścia w życie dawnego kpk. z 1969 r.¹ Mimo marginalnej roli w praktyce sądowej pod rządami ówczesnego kpk.² oraz postulatów likwidacji wysuwanych w latach 90. XX w. w trakcie prac nad nowym kpk.,³ odrębny rozdział 10 zawierający lakoniczne uregulowania dotyczące przedstawiciela społecznego został ostatecznie włączony do kpk. uchwalonego w dniu 6 czerwca 1997 r. Przedstawicielowi organizacji społecznej poświęcone zostały zaledwie dwa artykuły o następującym brzmieniu:

1 Zob. monografie: W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, Warszawa 1976; A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym*, Poznań 1978.
2 Zob. M. Jakubik, *Przedstawiciel społeczny w postępowaniu karnym*, Poznań 2014, s. 34-37 i powołana tam literatura.
3 *Ibidem*, s. 40.

Art. 90.

§ 1. W postępowaniu sądowym do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego udział w postępowaniu może zgłosić przedstawiciel organizacji społecznej, jeżeli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka.

§ 2. W zgłoszeniu organizacja społeczna wskazuje przedstawiciela, który ma reprezentować tę organizację, a przedstawiciel przedkłada sądowi pisemne upoważnienie.

§ 3. Sąd dopuszcza przedstawiciela organizacji społecznej, jeżeli leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości.

Art. 91.

Dopuszczony do udziału w postępowaniu sądowym przedstawiciel organizacji społecznej może uczestniczyć w rozprawie, wypowiadać się i składać oświadczenia na piśmie.

W doktrynie procesu karnego przedstawiciel społeczny określany jest jako uczestnik postępowania będący rzecznikiem interesu społecznego, tj. podmiotem zobowiązanym zachować bezstronność i obiektywizm, reprezentującym organizację społeczną, a nie którąś ze stron procesowych.⁴

Z treści art. 90 kpk. wynikają trzy przesłanki dopuszczenia przedstawiciela społecznego do procesu karnego:

- 1) przedstawiciel reprezentuje organizację społeczną, której statut przewiduje realizację zadań z zakresu ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka,
- 2) zachodzi w postępowaniu karnym potrzeba ochrony tak sformułowanego interesu,
- 3) udział przedstawiciela organizacji społecznej w procesie karnym leży w interesie wymiaru sprawiedliwości.

Ustawodawca wskazał organizację społeczną jako podmiot, który może delegować przedstawiciela, jednak ani w kpk., ani w innym akcie prawnym pojęcie to nie zostało zdefiniowane w sposób niebudzący wątpliwości. Definicję legalną zawiera jedynie ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego

4 Zob. np.: W. Daszkiewicz, Przedstawiciel społeczny..., *op. cit.*, s. 81; T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie karne, Warszawa 2011, s. 389-390; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 1-296. T. I, wyd. 2, Warszawa 2004, s. 449; S. Waltoś, P. Hofmański, Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 2013, s. 198; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, Kodeks postępowania karnego. T. I. Komentarz do art. 1-424, Warszawa 2013, s. 333.

(tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 267 z późn. zm.), która w art. 5 § 2 pkt 5 wskazuje, że przez organizacje społeczne rozumie się organizacje zawodowe, samorządowe, spółdzielcze i inne organizacje społeczne. Niedookreśloność tak zdefiniowanego pojęcia niwelowana jest przez orzecznictwo NSA, który wskazał, że organizacją społeczną jest zrzeszenie (korporacja) obywateli utworzone w celu zapewnienia im czynnego udziału w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym.⁵ Ogólnie sformułowany katalog organizacji społecznych zawarty jest w art. 12 Konstytucji RP (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.), który stwierdza, że Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Pojęciem, które coraz częściej wypiera – także w aktach prawnych – niejako tradycyjne określenie „organizacja społeczna”, jest „organizacja pozarządowa” (ang. *non-governmental organization* – NGO). Przykładem może tu być ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2010 r. Nr 234, poz. 1536 z późn. zm.), która w art. 3 ust. 2 wymienia, jakie podmioty są tego typu organizacjami: osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym stowarzyszenia i fundacje, niebędące jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy o finansach publicznych oraz niedziałające w celu osiągnięcia zysku. Organizacja pozarządowa zastąpiła społeczną również w ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.). Jak się wydaje się, obu pojęć można używać zamiennie.⁶

Kolejnym elementem, który decyduje o dopuszczeniu przedstawiciela organizacji społecznej do postępowania karnego, jest zapisana w statucie lub innym odpowiednim akcie będącym podstawą działania organizacji możliwość realizacji zadań z zakresu ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego. Kodeks postępowania karnego wymienia ochronę wolności i praw człowieka jako przykład (jak się wydaje najważniejszy) tak określonego interesu. Z pewnością nie jest jednak wystarczające zamieszczenie w statucie ogólnej nieostrej klauzuli, że zadaniem danej organizacji jest ochrona interesu społecznego oraz ważnego interesu indywidualnego. Statut powinien precyzyjnie wskazywać cele i zadania oraz sposoby ich realizacji, zaś do sądu należy ocena, czy istotnie określone zadanie mieści się w kategorii ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego.

5 Postanowienie NSA z dnia 12 stycznia 1993 r., I SA 1762/92, ONSA 1993, nr 3, poz. 75 (uzasadnienie). Zob. też uchwała NSA z dnia 12 grudnia 2005 r., II OPS 4/05, ONSA 2006, nr 2, poz. 37 (uzasadnienie).

6 Obszerne omówienie problematyki pojęcia „organizacja społeczna” oraz „organizacja pozarządowa” na tle poszczególnych dziedzin prawa zob. A. Gronkiewicz, *Organizacja społeczna w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2012, s. 23-65.

Ze względu na nieostrość omawianych pojęć, które są klauzulami generalnymi niezdefiniowanymi ani w kpk., ani w innych aktach prawnych, w literaturze spotyka się próby choćby ogólnego przybliżenia, jak należy rozumieć te pojęcia. W. Daszkiewicz uznaje interes społeczny za synonim równie nieostro sformułowanego interesu publicznego, a jednocześnie uważa, że w procesie karnym interes społeczny często bywa zbieżny z interesem indywidualnym pokrzywdzonego lub oskarżonego, gdyż ochrona praw jednostek należy do sfery interesu społecznego.⁷ Podobnie uważa T. Grzegorzcyk, którego zdaniem interes indywidualny broniony jest w interesie ogółu (publicznym, społecznym), gdyż właśnie w interesie ogółu leży, aby prawne interesy jednostki doznawały zawsze należytej ochrony.⁸ Kolei P. Hadrych wskazuje, że potrzeba ochrony interesu społecznego musi być analizowana z punktu widzenia każdego uczestnika postępowania, a nie tylko z punktu widzenia oskarżonego.⁹ Wiktymolodzy podkreślają natomiast, że interesem wymiaru sprawiedliwości jest między innymi zapewnienie należytej ochrony interesu pokrzywdzonego.¹⁰

Problem interpretacji opisywanych klauzul generalnych nie doczekał się bogatego orzecznictwa. SN przyjął stanowisko, że przedstawiciel społeczny wskazuje na fakty lub okoliczności mające znaczenie z punktu widzenia bronionego przez niego interesu społecznego, które mogą być w całości lub w części zbieżne z interesami oskarżonego, obojętne lub z nimi sprzeczne.¹¹ Ostatecznie jednak to sąd orzekający w konkretnej sprawie, podejmując decyzję w przedmiocie dopuszczenia przedstawiciela społecznego, obarczony jest koniecznością ustalenia, co leży w interesie społecznym lub ważnym interesie indywidualnym.

Kolejną przesłanką również należącą do kategorii klauzul generalnych niezdefiniowanych w systemie prawa jest istnienie interesu wymiaru sprawiedliwości w udziale przedstawiciela organizacji społecznej w procesie karnym. Tak jak w przypadku interesu społecznego i ważnego interesu indywidualnego, to sąd orzekający w sprawie jest władny i jednocześnie zobowiązany do oceny, czy dopuszczenie przedstawiciela społecznego leży w interesie wymiaru sprawiedliwości. Niemniej w doktrynie i orzecznictwie wypowiedziano się na ten temat przeważnie z punktu widzenia celów postępowania karnego określonych w art. 2 kpk., właściwej realizacji naczelných zasad procesowych, sprawności i prawidłowości oraz ewentualnych zagrożeń przewlekłością postępowania.¹² Zdaniem SN rodzaj i charakter zarzucanego oskarżonemu przestępstwa nie może uzasadniać odmowy dopuszczenia do udziału w postępowaniu sądowym przedstawiciela organizacji społecznej ze względu na interes wymiaru

7 W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny...*, *op. cit.*, s. 107-108.

8 T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne...*, *op. cit.*, s. 390.

9 P. Hadrych, *Warunki dopuszczenia przedstawiciela społecznego do udziału w postępowaniu sądowym*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 2, s. 62.

10 E. Bienkowska, L. Mazowiecka, *Prawa ofiar przestępstw*, Warszawa 2009, s. 44.

11 Wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie udziału przedstawiciela społecznego w postępowaniu przed sądami wojskowymi, OSNKW 1980, nr 10-11, poz. 79.

12 Zob. P. Hadrych, *Warunki dopuszczenia...*, *op. cit.*, s. 64-67.

sprawiedliwości, zaś sąd nie może odmówić dopuszczenia do udziału w rozprawie przedstawiciela organizacji społecznej z tego tylko powodu, że wystąpienie jego będzie ograniczać się do złożenia korzystnych dla oskarżonego oświadczeń, gdyż takie wystąpienie nie godzi w interes wymiaru sprawiedliwości.¹³ Dobro wymiaru sprawiedliwości może jednak być zagrożone, kiedy do rozstrzygnięcia sprawy nie dochodzi w rozsądnym terminie.¹⁴

Tryb wstąpienia przedstawiciela społecznego uregulowany jest bardzo ogólnikowo w art. 90 kpk. Składają się nań trzy czynności:

- 1) powołanie określonej osoby na przedstawiciela społecznego przez właściwy organ organizacji społecznej na mocy statutu organizacji (np. uchwała zarządu lub walnego zebrania, zarządzenie lub decyzja prezesa zarządu),
- 2) zgłoszenie przedstawiciela organizacji społecznej do sądu,
- 3) przedłożenie sądowi przez desygnowanego przedstawiciela organizacji społecznej pisemnego upoważnienia do reprezentowania tejże organizacji wystawionego przez odpowiedni organ organizacji społecznej.

Na podstawie art. 90 § 1 kpk. przedstawiciel społeczny zgłasza swój udział w postępowaniu sądowym do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego. Ogranicza więc to udział takiego przedstawiciela tylko do etapu jurysdykcyjnego procesu karnego, zaś wyklucza od udziału w postępowaniu przygotowawczym oraz tych rodzajach postępowania przed sądem, w których nie występuje rozprawa (np. postępowanie nakazowe). Zgłoszenie powinno więc nastąpić najwcześniej po wniesieniu aktu oskarżenia, zaś najpóźniej do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego, czyli rozpoczęcia odczytywania aktu oskarżenia na rozprawie. W literaturze, co prawda nie jednogłośnie, wskazuje się, że w razie złożenia zgłoszenia jeszcze w postępowaniu przygotowawczym, należy takie pismo załączyć do akt sprawy, zaś decyzja zostanie podjęta przez sąd po rozpoczęciu postępowania sądowego na posiedzeniu w trybie art. 339 § 3 kpk.¹⁵ Terminu do zgłoszenia przedstawiciela społecznego jest podobnie jak w przypadku oświadczenia o przyłączeniu się oskarżyciela posiłkowego do postępowania, terminem prekluzyjnym (nieprzekraczalnym i nieprzywracalnym). Kodeks postępowania karnego nie precyzuje, czy chodzi o moment rozpoczęcia pierwszego przewodu sądowego w całym postępowaniu karnym czy też każdego przewodu sądowego, a więc także w postępowaniu ponownym (po uchyleniu orzeczenia przez sąd odwoławczy i przekazaniu do ponownego rozpoznania przez sąd pierwszej instancji) lub postępowaniu odwoławczym. Wydaje się więc, że należy przyjąć ten drugi wariant,

13 Wyrok SN z dnia 25 listopada 1976 r., Rw 408/76, OSNKW 1977, z. 1-2, poz. 15.

14 Postanowienie SN z dnia 7 czerwca 2000 r., II KO 105/2000 (niepublikowane).

15 Zob. A. Wierciński, Przedstawiciel społeczny..., *op. cit.*, s. 66; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, Kodeks postępowania karnego..., *op. cit.*, s. 450. Przeciwny pogląd wyrażono w: T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie karne..., *op. cit.*, s. 390.

trudno bowiem zakładać, że interes społeczny, ważny interes indywidualny oraz interes wymiaru sprawiedliwości materializuje się w zależności od etapu postępowania.

Organem władnym do rozstrzygnięcia o dopuszczeniu lub odmowie dopuszczenia przedstawiciela społecznego jest sąd, który prowadzi sprawę. Decyzja procesowa zapada w formie postanowienia (art. 93 § 1 kpk.) wydawanego na posiedzeniu przed rozprawą (art. 339 § 3 kpk.) lub na rozprawie głównej w fazie rozpoczęcia tejże rozprawy przed rozpoczęciem przewodu sądowego. Najwłaściwszym momentem do złożenia wniosku na rozprawie, przedłożenia upoważnienia przez przedstawiciela organizacji i rozpoznania wniosku przez sąd jest ten fragment postępowania, gdy przewodniczący składu po sprawdzeniu obecności zapytuje, czy strony wnoszą wnioski formalne. Postanowienie sądu jest niezaskarżalne (a odmowne powinno zawierać uzasadnienie), nie zamyka bowiem drogi do wydania wyroku, nie jest środkiem zabezpieczającym ani żaden przepis szczególny kpk. nie ustanawia takiego prawa (art. 459 § 1 kpk.). W piśmiennictwie wyrażany jest pogląd o możliwości dopuszczenia przedstawiciela społecznego przez sąd w sposób dorozumiany (*per facta concludentia*), gdyż o nabyciu statusu uczestnika postępowania decyduje nie forma, tylko sam fakt dopuszczenia do postępowania.¹⁶ Sformułowano nawet warunki, jakie muszą być spełnione, aby takie dopuszczenie było skuteczne: niebudzące wątpliwości konkludentne oświadczenie woli organu procesowego (sądu); zachowanie przedstawiciela społecznego wskazujące na to, że oświadczenie organu procesowego odebrał jako konkludentne; organ wyrażający swoją wolę musi być uprawniony do dopuszczenia.¹⁷

Organizacja społeczna może w każdej chwili wymienić swojego przedstawiciela na inną osobę (która przedkłada nowe pisemne upoważnienie, zaś wcześniej właściwy organ organizacji powinien podjąć nową uchwałę wskazującą personalnie nowego przedstawiciela) bez badania tego faktu przez sąd (badana jest przez sąd dopuszczalność przedstawiciela danej organizacji *in abstracto*, a nie *in concreto*), jak również w ogóle wycofać go z postępowania. Żaden przepis kpk. nie uprawnia natomiast sądu do usunięcia przedstawiciela społecznego z postępowania, nawet jeżeli sąd uzna, że brak jest jednak interesu w dopuszczeniu go do postępowania. Zmiana postanowienia byłaby natomiast możliwa, gdyby od samego początku brak było podstaw formalnych do dopuszczenia przedstawiciela, np. nieistnienie w rzeczywistości lub likwidacja w trakcie postępowania organizacji społecznej, brak odpowiedniej uchwały albo zgłoszenia pochodzącego od właściwego organu organizacji, albo sfałszowanie takiego dokumentu, ochrona określonych interesów nie leży w zakresie zadań danej organizacji.¹⁸

16 W. Daszkiewicz, Przedstawiciel społeczny..., *op. cit.*, s. 143-144. Zob. też: P. Hadrych, Warunki dopuszczenia..., *op. cit.*, s. 69; T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie karne..., *op. cit.*, s. 390.

17 A. Wierciński, Przedstawiciel społeczny..., *op. cit.*, s. 64

18 T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie karne..., *op. cit.*, s. 391.

Najistotniejsze, choć nie wszystkie uprawnienia przedstawiciela organizacji społecznej wymienione zostały w art. 91 kpk. Może on uczestniczyć w rozprawie, wyowiadać się i składać oświadczenia na piśmie.

Zakres wypowiedzi przedstawiciela społecznego na rozprawie, jak i w pisemnych oświadczeniach powinien być zgodny z jego rolą i celem działania w postępowaniu karnym,¹⁹ zaś treść zawierać informacje istotne dla sprawy i przebiegu samego postępowania.²⁰ Mogą one zawierać punkt widzenia przedstawiciela społecznego co do kwestii podlegających rozstrzygnięciu, sugestie co do decyzji procesowych podejmowanych z urzędu, np. przeprowadzenia określonego dowodu, jednocześnie zaś mogą być traktowane jako dowód z dokumentu, jeżeli zawierają informacje istotne dla sprawy.²¹ Wypowiedzi i oświadczenia nie muszą być neutralne ani bezstronne, bo choć przedstawiciel społeczny nie jest formalnie przedstawicielem żadnej ze stron, jednak skoro może zostać dopuszczony do postępowania ze względu na potrzebę ochrony ważnego interesu indywidualnego, to ma prawo do opowiedzenia się w imieniu organizacji społecznej po określonej stronie postępowania.²²

Specyficznym rodzajem pisemnego oświadczenia przewidzianego w art. 91 kpk. jest tzw. opinia przyjaciela sądu (*amicus curiae*), która stanowi rodzaj opinii prawnej organizacji pozarządowej zainteresowanej danym postępowaniem w związku z realizowanymi przez nią celami statutowymi. Opinia taka służy przedstawieniu szczególnie poglądu organizacji pozarządowej na sprawę rozpatrywaną przed sądem, któremu taka opinia jest przedstawiana, ma pomóc sądowi w kompleksowym rozpoznaniu sprawy, z uwzględnieniem argumentów oraz poglądów, które niekoniecznie mogą być przedstawione przez strony w postępowaniu.²³ Opinia *amicus curiae* może zostać przedstawiona w procesie karnym nie tylko przez dopuszczonego przez sąd przedstawiciela społecznego, ale również przez organizację społeczną w wyniku prowadzonej przez jej przedstawicieli obserwacji procesu lub też może stanowić samodzielny środek wyrazu stanowiska organizacji.²⁴ W ostatnim z wymienionych przypadków opinia może zostać złożona również na etapie postępowania przygotowawczego organowi prowadzącemu to postępowanie. Przyjmuje się, że opinia składać się powinna z trzech elementów: opisu stanu faktycznego sprawy, wskazania wątpliwości do-

19 Z. Gostyrński, (w:) Z. Gostyrński (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. I, Warszawa 2000, s. 354.

20 K. Dudka, Formy udziału organizacji społecznej w procesie karnym, „Ius Novum” 2007, nr 4, s. 46.

21 P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, Kodeks postępowania karnego..., *op. cit.*, s. 453; wyrok SN z dnia 23 stycznia 1978 r., Rw 452/77, OSNKW 1978, nr 2-3, poz. 30.

22 Zob. P. Hadrych, Warunki dopuszczenia..., *op. cit.*, s. 63-64. Angażowanie się przedstawiciela społecznego po stronie zarówno oskarżonego, jak i pokrzywdzonego dopuszczają również P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, Kodeks postępowania karnego..., *op. cit.*, s. 451. Odmienne poglądy eksponuje K. Wilamowski, twierdząc, że z założenia przedstawiciel społeczny nie opowiada się po żadnej ze stron i reprezentuje wyłącznie organizację, która go delegowała, a wyłącznym jego celem jest pomoc sądowi w dojściu do prawdy materialnej i ochrona naruszonych praw – K. Wilamowski, Obserwacja procesu karnego jako instrument działania organizacji pozarządowej w sprawach indywidualnych. Podręcznik, Warszawa 2006, s. 25.

23 M. Bernatt, Opinia przyjaciela sądu (*amicus curiae*) jako pomocnicza instytucja prawna w orzecznictwie sądów polskich, (w:) Ł. Bojarski (red.), Sprawny sąd. Zbiór dobrych praktyk. Część druga, Warszawa 2008, s. 184.

24 K. Wilamowski, Obserwacja procesu karnego..., *op. cit.*, s. 22.

tyczących sposobu przeprowadzenia dowodów lub ich oceny merytorycznej wraz z prawnym uzasadnieniem przedstawianego sposobu rozumowania, opisu standardu dotyczącego interpretacji poszczególnych gwarancji prawa do rzetelnego procesu, mających znaczenie dla danej sprawy.²⁵

Mimo że kpk. nie zabrania przesłuchania przedstawiciela społecznego jako świadka, kwestia ta budzi rozbieżności w doktrynie.²⁶ Oponenty są zdania, że celem zachowania obiektywizmu przez przedstawiciela społecznego, w razie powołania go na świadka uprawniony organ organizacji społecznej powinien cofnąć mu upoważnienie i ewentualnie na jego miejsce desygnować innego swojego reprezentanta.²⁷

Organizacja społeczna poza zakresem przepisów art. 90-91 kpk. może prowadzić dzięki zaangażowaniu jej przedstawicieli monitoring (obserwację) procesów karnych toczących się przed sądem. Głównym celem monitoringu jest ocena prawidłowości i rzetelności procesu. Co prawda przepisy kpk. wyraźnie nie przewidują tego typu działań, jednak zasada jawności procesu w jej aspekcie zewnętrznym, zwana też zasadą publiczności, nie wyklucza obecności na sali sądowej niezależnych obserwatorów.²⁸

Mediacja w sprawach karnych

Instytucja mediacji w sprawach karnych wprowadzona została do polskiego systemu prawnego z dniem 1 września 1998 r., tj. z chwilą wejścia w życie Kodeksu postępowania karnego uchwalonego w dniu 6 czerwca 1997 r. Pierwotne brzmienie odpowiednich przepisów i ich usytuowanie w strukturze kpk. było powszechnie krytykowane za lakoniczność, trudności interpretacyjne oraz ograniczony zakres stosowania, co było przyczyną praktycznie braku zainteresowania organów procesowych i stron wykorzystywaniem postępowania mediacyjnego w postępowaniu karnym. Mając to na uwadze, ustawodawca w kompleksowej nowelizacji kpk. z 10 stycznia 2003 r.²⁹ dokonał również korekty przepisów dotyczących mediacji. Po 10 latach po raz drugi, i jak do tej pory ostatni, mediacja doczekała się modyfikacji swoich podstaw prawnych w związku z kolejną kompleksową nowelizacją kpk. uchwa-

25 *Ibidem*, s. 22-23.

26 Zob. M. Jakubik, Przedstawiciel społeczny..., *op. cit.*, s. 78-79 i powołana tam literatura.

27 Zob. K. Wilamowski, Obserwacja procesu karnego..., *op. cit.*, s. 26.

28 Obszernie na temat monitoringu postępowań karnych zob. *ibidem*. Zob. też: Ł. Bojarski, Obserwacja procesów sądowych jako metoda działania organizacji pozarządowych – cele i rodzaje obserwacji, (w:) Ł. Bojarski (red.), *Sprawny sąd...*, *op. cit.*, s. 190-194; M. Ejchart, Program „Courtwatch – obserwator sądu”, (w:) Ł. Bojarski (red.), *Sprawny sąd...*, *op. cit.*, s. 194-202.

29 Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. Nr 17, poz. 155).

loną w dniu 27 września 2013 r., a która weszła w życie po długim okresie *vacatio legis* z dniem 1 lipca 2015 r.³⁰

Kluczowym przepisem dotyczącym mediacji jest art. 23a kpk., który z dniem 1 lipca 2015 r. uzyskał następujące brzmienie:

- § 1. Sąd lub referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie, może z inicjatywy lub za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego skierować sprawę do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym, o czym się ich poucza, informując o celach i zasadach postępowania mediacyjnego, w tym o treści art. 178a.
- § 2. Postępowanie mediacyjne nie powinno trwać dłużej niż miesiąc, a jego okresu nie wlicza się do czasu trwania postępowania przygotowawczego.
- § 3. Postępowania mediacyjnego nie może prowadzić osoba, co do której w sprawie zachodzą okoliczności określone w art. 40 i art. 41 § 1, czynny zawodowo sędzia, prokurator, asesor prokuratorski, a także aplikant wymienionych zawodów, ławnik, referendarz sądowy, asystent sędziego, asystent prokuratora oraz funkcjonariusz instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw. Przepis art. 42 stosuje się odpowiednio.
- § 4. Udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Zgodę na uczestniczenie w postępowaniu mediacyjnym odbiera organ kierujący sprawą do mediacji lub mediator, po wyjaśnieniu oskarżonemu i pokrzywdzonemu celów i zasad postępowania mediacyjnego i pouczeniu ich o możliwości cofnięcia tej zgody aż do zakończenia postępowania mediacyjnego.
- § 5. Mediatorowi udostępnia się akta sprawy w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego.
- § 6. Instytucja lub osoba do tego uprawniona sporządza, po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego, sprawozdanie z jego wyników. Do sprawozdania załącza się ugodę podpisaną przez oskarżonego, pokrzywdzonego i mediatora, jeżeli została zawarta.
- § 7. Postępowanie mediacyjne prowadzi się w sposób bezstronny i poufny.
- § 8. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowy tryb przeprowadzania postępowania mediacyjnego, warunki, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do jego przeprowadzenia, spo-

30 Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247). Więcej na temat ewolucji unormowań mediacji w polskim kpk. zob. D. Kuźelewski, Ewolucja polskich uregulowań dotyczących mediacji w sprawach karnych na tle standardów europejskich, „Białostockie Studia Prawnicze” 2014, z. 15, s. 175-183.

sób ich powoływania i odwoływania, zakres i warunki udostępniania im akt sprawy oraz formę i zakres sprawozdania z wyników postępowania mediacyjnego, mając na uwadze potrzebę skutecznego przeprowadzenia tego postępowania.

Z dniem 1 lipca 2015 r. dotychczasowe rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 czerwca 2003 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. Nr 108, poz. 1020) zastąpione zostało nowym rozporządzeniem z dnia 7 maja 2015 r. (Dz.U. poz. 716).

Z analizy art. 23a § 1 wywnioskować można, że kpk. nie wyznacza ścisłego zakresu przedmiotowego ani celu stosowania mediacji, więc sprawa może zostać skierowana do mediacji zawsze wtedy, gdy istnieje szansa na pojednanie między pokrzywdzonym a oskarżonym oraz ewentualnie zawarcie porozumienia w kwestii naprawienia szkód wyrządzonych przestępstwem, a zarazem miałoby to wpływ na treść orzeczenia kończącego sprawę, względnie również na przyspieszenie jego wydania. Teoretycznie stosować mediację można niezależnie od rodzaju przestępstwa, zagrożenia karnego czy trybu ścigania. Ze względu na bardzo krótki 48-godzinny termin na przekazanie zatrzymanego do dyspozycji sądu wraz z wnioskiem o rozpoznanie sprawy (art. 517b § 1 kpk.), praktycznie nie ma możliwości skorzystania z mediacji w postępowaniu przyspieszonym.

Warunkiem skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego jest istnienie i ujawnienie stron postępowania karnego. Jedną z nich jest w postępowaniu przygotowawczym podejrzany, zaś w postępowaniu sądowym oskarżony, natomiast drugą – pokrzywdzony czyli osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 kpk.), ale również instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej (art. 49 § 2 kpk.). Ze względu na fakt, że za pokrzywdzonego, który nie jest osobą fizyczną, czynności procesowych dokonuje organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 51 § 1 kpk.), zaś same przepisy kpk. nie stanowią ku temu przeszkody, doktryna³¹ i praktyka dopuszcza mediację z udziałem przedstawiciela takiego pokrzywdzonego. Sąd Najwyższy zaakceptował możliwość skierowania sprawy do mediacji również w przypadku śmierci pokrzywdzonego, za którego działają osoby najbliższe określone w art. 115 § 11 kk. Osoba taka może pojednać się ze sprawcą, gdyż realizuje ona w tym przypadku prawa zmarłego pokrzywdzonego.³² Krytycznie do tego odniosła się część doktryny, wskazując, że pojednanie się wymaga osobistego stosunku do sprawcy, którego nie ma osoba wstępująca w prawa pokrzywdzonego po śmierci tego ostatniego, a wyjątkowo dopuszczalne by to było pod warunkiem

31 Zob.: A. Gaberle, *Alternatywne środki stosowane wobec nieletnich*, „Mediator” 2002, nr 1, s. 9; E. Bieńkowska, *Poradnik mediatora*, Warszawa 1999, s. 53-54.

32 Uchwała SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, OSNKW 2003, z. 9-10, poz. 78 z uzasadnieniem.

wyrażenia przez pokrzywdzonego przed śmiercią takiej woli i możliwości udowodnienia tego faktu.³³

Mediacja nie może natomiast zostać zastosowana w sprawach o przestępstwa godzące w dobra o dużym stopniu abstrakcyjności, w których nie występuje konkretny pokrzywdzony, np. przestępstwa przeciwko pokojowi i ludzkości, Rzeczypospolitej Polskiej, obronności, środowisku, działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego, wymiarowi sprawiedliwości, wyborom i referendum czy też przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi. W innych przypadkach mediacja jest co prawda możliwa, gdyż istnieją zindywidualizowane strony, jednak doświadczenia wskazują, że ma nikle szanse powodzenia, np. gdy sprawca jest recydywistą, działa w organizacji przestępczej, gdy któraś ze stron cierpi na depresję lub zespół szoku pourazowego.³⁴

Udział w mediacji jest dobrowolny, stąd aby organ procesowy – sąd lub referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie³⁵ – mógł skierować sprawę do postępowania mediacyjnego, niezbędny jest zgodny wniosek albo obopólna zgoda pokrzywdzonego i oskarżonego. Mogą być one wyrażone na piśmie lub ustnie do protokołu czynności procesowej. Odmowa zgody na udział w mediacji nie pociąga żadnych negatywnych skutków dla strony, podobnie jak cofnięcie zgody na każdym etapie postępowania mediacyjnego. Dobrowolność mediacji uzyskała od 1 lipca 2015 r. dodatkową gwarancję w postaci obowiązku pouczenia przez organ procesowy o możliwości skierowania sprawy do mediacji oraz informowania o celach i zasadach postępowania mediacyjnego, w tym o treści nowego art. 178a kpk.³⁶

33 Zob.: Z. Świda, Uwagi o warunkowym umorzeniu postępowania, (w:) Z. Ćwiakalski, G. Artymiak (red.), Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian, Warszawa 2009, s. 267; T. Koziol, Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, „Państwo i Prawo” 2004, nr 7, s. 125-129; J. Iwaniec, Glosa do uchwały SN z dnia 30 września 2003 r. (I KZP 19/03), „Przełęcz Sądowy” 2005, nr 2, s. 127-136.

34 Ł. Pilarczyk, Zakres spraw nadających się do mediacji w postępowaniu karnym, (w:) J. Czapska, M. Szelań-Dylewski (red.), Mediacja w prawie, Kraków 2014, s. 282-283.

35 Organami tymi są podmioty wskazane wprost w kpk., czyli Policja (art. 325a § 1 kpk.), w zakresie swojej właściwości organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służby Celnej, Centralnego Biura Śledczego oraz Żandarmerii Wojskowej (art. 325a § 1 w zw. z art. 312 pkt 1 kpk.), w zakresie swojej właściwości inne organy przewidziane w przepisach szczególnych (art. 325a § 1 w zw. z art. 312 pkt 2 kpk.), tj. Straż Leśna z mocy ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 1153 z późn. zm.), Państwowa Straż Łowiecka na podstawie ustawy z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1226 z późn. zm.) oraz Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz organy gminy na podstawie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 1356 z późn. zm.). Na podstawie § 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2003 r. w sprawie określenia organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu uproszczonym, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (Dz.U. Nr 108, poz. 1019 z późn. zm.) mogą prowadzić dochodzenia w niektórych sprawach, a co za tym idzie, kierować sprawę do mediacji, organy Inspekcji Handlowej, organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej, urzędy skarbowe i inspektorzy kontroli skarbowej oraz Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej.

36 Zob. C. Kulesza, D. Kuźelewski, Znaczenie reformy kodeksu postępowania karnego dla efektywności mediacji, (w:) J. Czapska, M. Szelań-Dylewski (red.), Mediacja w prawie..., *op. cit.*, s. 371.

Z brzmienia art. 23a § 1 kpk., który wymaga m.in. zgody lub inicjatywy oskarżonego (rozumianego tutaj sensu *largo*, a więc jako podejrzanego na etapie postępowania przygotowawczego), wynika, że najwcześniejszym momentem, w którym można w procesie karnym skierować sprawę do mediacji, jest wejście postępowania przygotowawczego w fazę *in personam*, czyli postawienie zarzutu określonej osobie nabywającej od tej chwili status podejrzanego. Przepisy kpk. nie wprowadzają ograniczeń temporalnych co do stosowania mediacji w postępowaniu jurysdykcyjnym, a więc również w postępowaniu odwoławczym, jak też w postępowaniu pierwszoinstancyjnym ponownym, tj. po uchyleniu przez sąd odwoławczy wyroku zapadłego w pierwszej instancji i skierowaniu sprawy do ponownego rozpoznania przez sąd pierwszej instancji. Sporne natomiast w doktrynie jest stosowanie mediacji w postępowaniu wykonawczym.³⁷

Art. 23a § 2 kpk. ogranicza maksymalny czas trwania postępowania mediacyjnego niezależnie od etapu postępowania karnego, do jednego miesiąca. Jest to termin instrukcyjny, którego przekroczenie nie niweczy osiągniętego z opóźnieniem porozumienia. W przypadku mediacji toczącej się w trakcie postępowania przygotowawczego nie wlicza się do śledztwa lub dochodzenia całego, faktycznego czasu trwania postępowania mediacyjnego, a więc nawet przekraczającego miesiąc, byle tylko był to czas, jaki upływa od dnia skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego do dnia wpływu sprawy po zakończeniu tego postępowania.

Decyzja procesowa o skierowaniu sprawy do mediacji zapada w formie postanowienia. Zgodnie z art. 94 § 1 kpk. postanowienie powinno zawierać uzasadnienie. W razie nieuwzględnienia wniosku stron należy wydać postanowienie o odmowie skierowania sprawy do mediacji. Zarówno postanowienie o skierowaniu, jak i o odmowie skierowania sprawy do mediacji jest niezaskarżalne (art. 459 kpk. *a contrario*).

Postępowanie mediacyjne prowadzi bezstronny i neutralny mediator (osoba trzecia) określany w przepisach kpk. oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych mianem osoby uprawnionej lub uprawniona instytucja, przy czym w tym drugim przypadku w jej imieniu

37 Zwolennicy stosowania mediacji w całym postępowaniu wykonawczym i ich poglądy – zob. m.in.: K. Winiarek, *Mediacja po wyroku*, (w:) M. Płatek, M. Fajst (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2005, s. 201; M. Płatek, *Mediacja w postępowaniu wykonawczym. Argumenty zgłoszone na rzecz i przeciw mediacji na tle doświadczeń międzynarodowych*, (w:) Konferencja naukowa: „Mediacja w polskiej rzeczywistości” (11 września 2002 r.), Warszawa 2003, s. 55; E. Dobiejewska, *Mediacja po wyroku, problemy i szanse dla wymiaru sprawiedliwości*, (w:) *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000 r.*, Warszawa 2001, s. 325; A. Murzynowski, *Mediacja w postępowaniu wykonawczym*, „Mediator” 2003, nr 4, s. 35-37; A. Rękas, *Mediacja w polskim prawie karnym*, Warszawa 2004, s. 8-9. Sceptycyzm w tym zakresie wyraża K. Winiarek, *Mediacja po wyroku...*, *op. cit.*, s. 199 oraz S. Selental (poglądy tego autora przytoczone w: P. Szczepaniak, *Sceptykom wobec mediacji po wyroku pod rozwagę*, „Mediator” 2005, nr 1, s. 55-56). Zastrzeżenia co do sposobu regulacji kwestii mediacji w Kodeksie karnym wykonawczym wyraża również A. Szymańska, *Problematyka stosowania mediacji na etapie postępowania karnego wykonawczego*, (w:) J. Czapska, M. Szelań-Dylewski (red.), *Mediacja w prawie...*, *op. cit.*, s. 346-348.

działa oczywiście mediator będący jej przedstawicielem i spełniający identyczne wymagania jak osoba uprawniona. Ze względu na potrzebę zapewnienia jak najdalej idącej neutralności wobec systemu wymiaru sprawiedliwości, a co za tym idzie organizacyjnego odseparowania od instytucji państwowych i samorządowych, podmiotami predestynowanymi do prowadzenia postępowań mediacyjnych i tworzenia systemu instytucji mediacyjnych w Polsce są organizacje społeczne (pozarządowe). Tak więc w przypadku mediacji mamy do czynienia z kolejną koncesją na rzecz udziału organizacji społecznych w procesie karnym. Warunki, jakie musi spełnić instytucja uprawniona oraz osoba uprawniona do prowadzenia postępowania mediacyjnego, wskazane są w § 3 i 4 rozporządzenia (szerzej na ten temat w dalszej części niniejszego poradnika).

Bezstronność i neutralność mediatora zapewnia art. 23a § 3 kpk., który przewiduje zakaz wykonywania funkcji mediatora przez osoby określonych profesji oraz obligatoryjne lub fakultatywne wyłączenie mediatora w konkretnej sprawie. Dotychczas nie mogli w ogóle prowadzić w Polsce mediacji w sprawach karnych czynni zawodowo sędziowie, prokuratorzy, adwokaci, radcowie prawni, a także aplikanci do tychże zawodów albo inne osoby zatrudnione w sądzie, prokuraturze lub innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw (np. funkcjonariusze Policji, Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, finansowych organów dochodzeniowych, pracownicy administracyjni i pomocniczy sądów, prokuratur i innych instytucji uprawnionych do ścigania przestępstw, kuratorzy zawodowi). Od 1 lipca 2015 r., po wejściu w życie modyfikacji powyższego katalogu, adwokaci i radcowie prawni oraz aplikanci tych zawodów mogą prowadzić postępowanie mediacyjne obok wykonywanej przez siebie profesji. Wykreślona została również ogólna kategoria „innych osób zatrudnionych w sądzie, prokuraturze lub innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw”, zaś dodany został ławnik, referendarz sądowy, asystent sędziego, asystent prokuratora oraz funkcjonariusz instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw. W ten sposób pewnemu zracjonalizowaniu uległ dostęp do pełnienia funkcji mediatora – mediować mogą już także osoby zatrudnione w instytucjach wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania na stanowiskach administracyjnych, pomocniczych i usługowych oraz niezwiązani przecież z wymiarem sprawiedliwości i organami ścigania fachowcy będący członkami korporacji adwokackiej i radcowskiej.³⁸

Postępowaniem mediacyjnym rządzi kilka naczelnych zasad, które mimo powszechnego uznania w doktrynie i praktyce aż do nowelizacji kpk. z 27 września 2013 r. nie były wymienione w kodeksie. Od 1 lipca 2015 r. dwa nowe przepisy: art. 23a § 4 i 7 kpk. wyraźnie komunikują, iż udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny i wymaga ich zgody, która może zostać cofnięta aż do zakończenia postępowania mediacyjnego, zaś samo postępowanie

38 Zob. C. Kulesza, D. Kuźelewski, Znaczenie reformy kodeksu postępowania karnego dla efektywności mediacji, (w:) J. Czapska, M. Szelańg-Dylewski, Mediacja w prawie..., *op. cit.*, s. 371.

nie prowadzi się w sposób bezstronny i poufny. Gwarancjami zasady dobrowolności są nowe przepisy nakazujące organowi kierującemu sprawę do mediacji lub mediatorowi wyjaśnienie oskarżonemu i pokrzywdzonemu celów i zasad postępowania mediacyjnego oraz pouczenie stron o możliwości cofnięcia ich zgody. Poufność zaś została wzmocniona przed dodaniem od dawna postulowanego przepisu art. 178a kpk. ustanawiającego zakaz przesłuchiwanie w charakterze świadka mediatora co do faktów, o których dowiedział się od oskarżonego lub pokrzywdzonego, prowadząc postępowanie mediacyjne, z wyłączeniem informacji o przestępstwach, o których mowa w art. 240 § 1 kk. W ten sposób znika obawa, że organ procesowy może wykorzystać mediację do uzyskania informacji, których nie jest w stanie otrzymać np. od oskarżonego objętego przywilejem odmowy składania wyjaśnień. Zakaz ten nie dotyczy informacji o wybranych przestępstwach uznanych przez ustawodawcę za szczególnie szkodliwe społecznie, których zamknięty katalog zawarty jest w art. 240 § 1 kk. Należą do nich następujące czyny: karalne przygotowanie, usiłowanie lub dokonanie niektórych przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych, jak też przestępstw przeciwko Rzeczypospolitej, określonych w rozdziałach XVI i XVII kk. (konkretnie wskazanych w art. 118, 118a, 120-124, 127, 128, 130, 134 kk.), gwałtownego zamachu na jednostkę sił zbrojnych RP, zniszczenia lub uszkodzenia obiektu albo urządzenia o znaczeniu obronnym (art. 140 kk.), zabójstwa (art. 148 kk.), spowodowania pożaru lub innej katastrofy (art. 163 kk.), przejęcia kontroli nad statkiem powietrznym albo wodnym (art. 166 kk.), pozbawienia wolności (art. 189 kk.), brania lub przetrzymywania zakładnika w celu uzyskania określonego zachowania innej osoby lub instytucji (art. 252 kk.) lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym.

Pozytywnym wynikiem mediacji w kontekście jej wpływu na wynik procesu karnego jest pojednanie i ewentualnie ugoda zawarta między pokrzywdzonym i oskarżonym. To pierwsze pojęcie nie zostało zdefiniowane w żadnym przepisie kpk., przyjmuje się więc w doktrynie, że jest to akt pogodzenia się stron polegający na zniesieniu wzajemnych uraz, win oraz wyjaśnieniu sobie sprawy, z którym może łączyć się naprawienie szkody lub ustalenie warunków jej naprawienia.³⁹ Jako że postępowanie mediacyjne prowadzone jest poza procesem karnym i czynności dokonywane w jego ramach nie stanowią czynności procesowych, zatem pojednanie również nie ma takiego charakteru.⁴⁰

Z dniem 1 lipca 2015 r. diametralnie zmienił się dotychczasowy charakter ugody zawartej w postępowaniu mediacyjnym, gdyż od tej pory można żądać nadania jej klauzuli wykonalności bez potrzeby powtarzania ugody przez sądem (nowe brzmie-

39 Zob. M. Piatek, Wstęp I, czyli o miejscu i roli sprawiedliwości naprawczej w systemie sprawiedliwości karnej, (w:) M. Piatek, M. Fajst (red.), *Sprawiedliwość naprawcza...*, *op. cit.*, s. 17.

40 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne...*, *op. cit.*, s. 62. Argumenty przeciwko takiemu stanowisku podniesione zostały w: R. Kmieciak, *Idee mediacji i probacji w Polsce i USA (z perspektywy procesowo-kryminologicznej)*, (w:) Z. Sobolewski, G. Artymiak, C. P. Kłak (red.), *Problemy znowelizowanej procedury karnej. Materiały konferencji naukowej Rzeszów-Czarna 17-18 października 2003 r.*, Kraków 2004, s. 234.

nie art. 107 § 3 w zw. § 1 i 2 kpk.). Ustawodawca jednocześnie ustanowił w art. 107 § 4 kpk. mechanizm kontroli nad takimi ugodami, uprawniając sąd lub referendarza sądowego do odmowy nadania klauzuli wykonalności ugodzie zawartej przed mediatorem, w całości lub w części, jeżeli ugoda jest sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa.

Postępowanie mediacyjne zakończone pozytywnym wynikiem (pojednanie i/ lub ugoda) w zależności od etapu postępowania karnego i decyzji organu procesowego może rodzić następujące skutki:

- wymierzenie przez sąd odpowiedniej łagodniejszej kary, środka karnego lub probacyjnego biorąc pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą albo ugodę pomiędzy nimi osiągniętą w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem (art. 53 § 3 kk.),
- odstąpienie od wymierzenia kary z równoczesnym orzeczeniem środka karnego, przepadku lub środka kompensacyjnego (art. 59 § 1 kk.), odstąpienie od wymierzenia kary, a nawet środka karnego w przypadkach czynnego żalu (art. 15 § 1, art. 16 § 1 oraz art. 23 § 1 kk.), przekroczenia granic obrony koniecznej lub stanu wyższej konieczności (art. 25 § 2 i 3 oraz art. 26 § 3 kk.), współdziałania oskarżonego z organami ścigania (art. 61 kk.), a także zastosowanie wobec sprawcy występku, który ukończył 17, ale nie ukończył 18. roku życia, środków przewidzianych wobec nieletnich w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 10 § 4 kk.),⁴¹
- orzeczenie warunkowego zawieszenia wykonania kary na podstawie art. 69 § 2 kk. (sąd bierze pod uwagę postawę sprawcy oraz jego zachowanie się po popełnieniu przestępstwa czego przykładem może być udział w mediacji lub nawet zgłaszanie takiej chęci),
- wymierzenie przez sąd niezależnie od innych przesłanek na podstawie art. 60 § 2 pkt 1 kk. kary z zastosowaniem nadzwyczajnego jej złagodzenia⁴² w razie pojednania się pokrzywdzonego ze sprawcą lub uzgodnienie przez nich sposobu naprawienia szkody albo naprawienie jej przez sprawcę,
- zastosowanie przez sąd warunkowego umorzenia postępowania karnego,

41 E. Bieńkowska, Mediacja w sprawach karnych: analiza obowiązującej regulacji prawnej, „Jurysta” 2008, nr 3, s. 6.

42 Nadzwyczajne złagodzenie kary polega na wymierzeniu kary poniżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia albo kary łagodniejszego rodzaju (np. kary ograniczenia wolności lub grzywny zamiast pozbawienia wolności). W przypadku zbrodni chodzi o karę pozbawienia wolności nie niższą od jednej trzeciej dolnej granicy, w przypadku występku zagrożonego karą pozbawienia wolności nie niższą od roku – karę grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności, zaś w przypadku występku zagrożonego karą o dolnej granicy niższej od roku pozbawienia wolności – karę grzywny albo ograniczenia wolności. Jeżeli czyn zagrożony jest alternatywnie karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności, nadzwyczajne złagodzenie polega na odstąpieniu od wymierzenia którejkolwiek z tych kar, a orzeczeniu w zamian środka karnego (z wyjątkiem pozbawienia praw publicznych).

- wniesienie przez prokuratora na podstawie art. 335 kpk. wniosku o skazanie bez rozprawy i zastosowanie określonej w nim kary, środka karnego lub innej sankcji w razie pozytywnych wyników postępowania mediacyjnego i zaakceptowanie takiego wniosku przez sąd w wyroku skazującym zapadłym na posiedzeniu,
- uwzględnienie przez sąd przy braku sprzeciwu oskarżyciela i pokrzywdzonego wniosku oskarżonego z art. 387 kpk. (lub przed doręczeniem mu zawiadomienia o terminie rozprawy na podstawie art. 338a kpk.) o skazanie bez przeprowadzania postępowania dowodowego na określoną karę lub środek karny (tzw. dobrowolne poddanie się karze),
- umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 17 § 1 pkt 10 kpk. po cofnięciu wniosku o ściganie przez pokrzywdzonego (chodzi o wąską kategorię czynów ściganych z urzędu, ale dopiero po wniesieniu odpowiedniego wniosku przez pokrzywdzonego, który to wniosek może zostać cofnięty, co prowadzi do umorzenia postępowania przez właściwy organ procesowy),⁴³
- obligatoryjne umorzenie postępowania karnego wskutek pojednania stron w postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 492 § 1 kpk.).

W celu zachęcenia stron i organów procesowych do częstszego sięgania po mediację w sprawach karnych od 1 lipca 2015 r. weszły w życie przepisy nowego art. 59a kk. umożliwiające zakończenie postępowania karnego, w którym doszło m.in. do mediacji, bezwarunkowym umorzeniem. Reżimowi takiemu podlegają sprawy o występki zagrożone karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności oraz występki przeciwko mieniu zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 kk. (tj. naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż ciężki uszczerbek na zdrowiu określony w art. 156 § 1 kk.). Postępowanie karne będzie obligatoryjnie ulegało umorzeniu na wniosek pokrzywdzonego, jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzoną krzywdzie, co może być skutkiem m.in. porozumienia zawartego w postępowaniu mediacyjnym. Nie wystarczy zatem uzgodnienie sposobu lub częściowe naprawienie szkody lub zadośćuczynienie. Przepisu powyższego jednak nie stosuje się, jeżeli zachodzi szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary, natomiast jeżeli czyn został popełniony na szkodę więcej niż jednego pokrzywdzonego warunkiem zastosowania umorzenia jest naprawienie przez sprawcę szkody oraz

43 Wbrew występującej niekiedy praktyce umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 17 § 1 pkt 3 kpk., tj. ze względu na znikomą szkodliwość społeczną czynu, przy przyjęciu jako jedynej przesłanki pojednania lub naprawienia szkody albo ustalenia sposobu jej naprawienia, nie mieści się w katalogu przesłanek branych pod uwagę przy ocenie szkodliwości społecznej czynu zawartych w art. 115 § 2 kk.

zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych.⁴⁴

Mediacji sprzyjać będzie również inna zmiana dotycząca instytucji skazania bez rozprawy, które może nastąpić na wniosek prokuratora lub nieprokuratorского organu dochodzenia za zgodą oskarżonego. Od 1 lipca 2015 r. nowe brzmienie art. 343 § 2 kpk. wprowadziło dodatkową przesłankę warunkującą uwzględnienie wniosku, którą jest brak sprzeciwu pokrzywdzonego należycie powiadomionego o terminie posiedzenia. Ponadto przesłanka ta znajdzie zastosowanie w przypadku rozpoznawania na posiedzeniu wniosku oskarżonego wniesionego przed doręczeniem mu zawiadomienia o terminie rozprawy głównej o skazanie go bez przeprowadzania postępowania dowodowego (art. 338a kpk. w zw. z art. 343a § 2 kpk. w zw. z art. 343 kpk.). W wielu przypadkach okazać się może, że do przekonania pokrzywdzonego do niewyrażania sprzeciwu wobec zastosowania skazania bez rozprawy dochodzić będzie dopiero po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego i uzgodnieniu satysfakcjonujących strony warunków porozumienia.

Poręczenie społeczne

Czynnik społeczny może być również gwarantem prawidłowego toku postępowania, czego instytucjonalnym wyrazem są instytucje nieizolacyjnych środków zapobiegawczych: poręczenia społecznego (art. 271 kpk.) oraz poręczenia osoby godnej zaufania (art. 272 kpk.).

Poręczenie społeczne jest środkiem zapobiegawczym znanym już kpk. z 1969 r. (art. 231 kpk.), zaś jego istota polega na zapewnieniu udzielonym przez grupę społeczną (zakład pracy, kolektyw, organizację społeczną), że oskarżony stawi się na każde wezwanie oraz nie będzie utrudniał postępowania.⁴⁵ W ustawodawstwie karnym z 1969 r. zastosowanie instytucji poręczenia społecznego było jednak szersze niż w obecnym kpk. z 1997 r., gdyż było nie tylko środkiem zapobiegawczym (związanym z instytucją przedstawiciela społecznego, który mógł w imieniu organizacji społecznej zgłosić gotowość udzielenia poręczenia lub roztoczenia dozoru nad oskarżonym – art. 84 kpk. z 1969 r.⁴⁶), ale także fakultatywną przesłanką warunkowego

44 O potencjalnych wadach art. 59a kk. związanych z nadmiernym uprzywilejowaniem pokrzywdzonego zob. szerzej C. Kulesza, D. Kuźelewski, Znaczenie reformy kodeksu postępowania karnego dla efektywności mediacji, (w:) J. Czapska, M. Szeląg-Dylewski (red.), *Mediacja w prawie...*, *op. cit.*, s. 372-373.

45 Zob. J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1971, s. 273-274 oraz monografię: Z. Iwaszkiewicz, *Poręczenie społeczne jako środek zapobiegawczy*, Warszawa 1975.

46 Zob. np. I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1978, s. 275 oraz monografię: M. Leonieni, *Poręczenie społeczne i indywidualne przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego w świetle ustawy i praktyki*, Warszawa 1979. W orzecznictwie opartym o ustawodawstwo karne z 1969 r. dotyczącym udziału przedstawiciela w procesie karnym należy wskazać także na uchwałę pełnego składu Izby Wojskowej SN z dnia 27 września 1980 r. (U 1/80) zawierającą wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie udziału przedstawiciela społecznego w postępowaniu przed sądami wojskowymi – zob. P. Piszczek, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego*. Prawo karne, Warszawa 1995, s. 587-598.

umorzenia postępowania karnego (art. 28 § 1 kk. z 1969 r.), którego treścią było zapewnienie, że organizacja społeczna (a także kolektyw bądź osoba indywidualna) podejmą starania, aby sprawca przestrzegał porządku prawnego, a zwłaszcza aby nie popełnił ponownie przestępstwa.

W obowiązującym kpk. z 1997 r. zapewnienie, że oskarżony stawi się na każde wezwanie oraz nie będzie utrudniał postępowania, może być przyjęte od:

- a) pracodawcy bądź kierownictwa szkoły lub uczelni, w której oskarżony jest uczniem albo studentem,
- b) organizacji społecznej, której oskarżony jest członkiem,
- c) zespołu, w którym oskarżony pracuje lub uczy się,
- d) zespołu żołnierskiego, jeżeli oskarżony jest żołnierzem.

Podstawą skierowania wniosku o przyjęcie poręczenia zespołu lub organizacji społecznej jest protokół zawierający uchwałę o podjęciu się poręczenia. W celu indywidualizacji odpowiedzialności takiego grupowego poręczyciela we wniosku o przyjęcie poręczenia należy wskazać osobę, która przyjmuje obowiązki poręczającego (art. 271 § 3 kpk.). Ustawa bliżej nie określa, w jakiej formie ma być złożone to oświadczenie. Przyjmuje się więc, że możliwa jest zarówno forma pisemnego oświadczenia załączonego do wniosku o przyjęcie poręczenia, jak i ustnego oświadczenia złożonego do protokołu. Jak wskazuje się w komentarzach, inicjatywa udzielenia poręczenia społecznego należy do podmiotu, który go udziela, zaś organ procesowy jedynie rozstrzyga o uwzględnieniu lub nieuwzględnieniu wniosku dotyczącego udzielenia poręczenia społecznego. W literaturze słusznie zauważa się, że poręczenie społeczne (jak i poręczenie osoby godnej zaufania) powinno także obejmować, obok prawnie określonych obowiązków poręczającego, zadanie związane z wychowawczym oddziaływaniem na oskarżonego.⁴⁷ Podkreśla się, że rozważając zasadność przyjęcia takiego poręczenia, organ powinien poznać rzeczywistą pozycję oskarżonego w instytucji składającej poręczenie, tak aby ze względu na stosunki bądź posiadane „układy” w zakładzie pracy czy organizacji udzielane przez nie poręczenie nie było fikcyjne i niespełniające swojej roli. Dla prawidłowości funkcjonowania poręczenia majątkowego istotnym elementem jest warunek członkostwa oskarżonego w danej organizacji. Tylko bowiem na członka, który podlega wszystkim rygorom organizacyjnym, organizacja społeczna może skutecznie oddziaływać. Poręczający powinien nawiązać kontakt z oskarżonym (podejrzany), interesować się jego sposobem życia, udzielać mu rady i pomocy, a ponadto kształtować w nim społecznie pozytywne nawyki i wytworzyć stosunki oparte na wzajemnym zaufaniu i zrozumieniu.⁴⁸

47 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne...*, *op. cit.*, s. 621 oraz D. Tarnowska, *Poręczenie majątkowe jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Toruń 2002, s. 60.

48 D. Tarnowska, *Poręczenie majątkowe...*, *op. cit.*, s. 60 i powołana tam literatura.

Poręczenie społeczne można łączyć także z innymi niezolacyjnymi środkami zapobiegawczymi. W stadium postępowania przygotowawczego orzeka w jego przedmiocie postanowieniem co do zasady prokurator prowadzący lub nadzorujący postępowanie, zaś w stadium sądowym sąd. Na postanowienia te zgodnie z regulacją art. 252 kpk. przysługuje zażalenie.⁴⁹

Przy odbieraniu poręczenia należy poręczającego, a przy poręczeniu społecznym osobę, która ma wykonywać obowiązki poręczającego, powiadomić o treści zarzutów stawianych podejrzanemu (oskarżonemu). Może to nastąpić poprzez ich odczytanie, o czym należy uczynić stosowną wzmiankę w protokole z przyjęcia poręczenia (art. 143 § 1 pkt 9 kpk.). Protokół ten powinien zawierać także informację o pouczeniu poręczającego o obowiązkach wynikających z poręczenia i skutkach ich niedotrzymania.

Jak wskazuje się w literaturze, zgodnie z zasadą wynikającą z art. 16 § 1 kpk., na organie odbierającym poręczenie ciąży także prawny obowiązek pouczenia poręczającego lub osoby, która ma wykonywać obowiązki poręczającego, iż jest ona obowiązana niezwłocznie (czyli bez zbędnej zwłoki) powiadomić sąd lub prokuratora (co jest uzależnione od stadium toczącego się postępowania) o wiadomych mu poczynaniach podejrzanego (oskarżonego), zmierzających do uchylenia się od obowiązku stawienia się na wezwanie lub do utrudniania w inny bezprawny sposób postępowania (który to obowiązek poręczającego wynika z art. 273 § 2 kpk.).⁵⁰ W literaturze podkreśla się, że z treści tego przepisu wynika jednoznacznie, że w rachubę wchodzi jedynie takie utrudnianie postępowania, które ma charakter bezprawny.⁵¹ Nie każde zatem postępowanie oskarżonego, które może utrudniać prowadzenie postępowania karnego, będzie dawało podstawę do przyjęcia, że poręczający ma obowiązek informowania organu procesowego. Oskarżony oprócz przysługujących mu jako stronie uprawnień posiada cały szereg przywilejów wynikających z faktu bycia oskarżonym (*favor defensionis*). Wykorzystywanie tych uprawnień nie może być utożsamiane z utrudnianiem w sposób bezprawny postępowania. Nie mieszczą się w tym pojęciu takie okoliczności, jak np. nieprzyznanie się do zarzutu, odmowa lub zmiana wyjaśnień. Zgodnie z zasadą *nemo se ipsum accusare tenetur* oskarżony nie ma obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść.⁵² Dlatego też nie można traktować jako utrudniania w sposób bezprawny postępowania ukrycia przez oskarżonego dowodów przestępstwa i odmowy ich wydania lub wskazania miejsca ich ukrycia. W gra-

49 Zob. K. Eichstaedt, (w:) D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz. T. I, Warszawa 2013, s. 846.

50 *Ibidem*, s. 850-851.

51 J. Kosonoga, Przejawy udziału czynnika społecznego w procesie karnym – zagadnienia wybrane, (w:) K. Ślęzak (red.), Studia i analizy Sądu Najwyższego. T. 6, Warszawa 2012, s. 382.

52 Zob. monografie: Z. Sobolewski, Samooskarżenie w świetle prawa polskiego (*nemo se ipsum accusare tenetur*), Warszawa 1982 oraz P. Wiliński, Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym, Kraków 2006, s. 354-359.

nicach uprawnień oskarżonego mieści się również usprawiedliwione niestawianie się na czynności procesowe.

Poręczenie można też przyjąć od osoby godnej zaufania. Reguluje tę kwestię art. 272 kpk. stanowiący, iż poręczenie, że oskarżony stawi się na każde wezwanie i nie będzie w sposób bezprawny utrudniał postępowania, można także przyjąć od osoby godnej zaufania. Przepis art. 275 § 2 kpk. stosuje się odpowiednio.

Ustawa nie wskazuje, jakie walory moralne, osobiste czy autorytet musi posiadać poręczyciel osobisty, ocenę w tej mierze pozostawiając organowi procesowemu. Organ taki powinien jednak sprawdzić, czy osoba taka cieszy się u oskarżonego autorytetem oraz wzbudza w nim poszanowanie i skłonność do podporządkowania się niej.⁵³

Biorąc pod uwagę podobne obowiązki poręczenia społecznego i indywidualnego podstawowa różnica między nimi dotyczy w zasadzie tylko tego, iż przy poręczeniu społecznym poręczającym jest organizacja lub kolektyw, w skład którego wchodzi podejrzany (oskarżony), a zatem musi istnieć bezpośredni związek między poręczającym a podejrzanym (oskarżonym), natomiast przy poręczeniu przez osobę godną zaufania poręczającym jest osoba fizyczna. Ustawa nie wymaga, aby musiał istnieć bezpośredni związek między poręczającym a podejrzanym (oskarżonym). W praktyce jednak związek taki jest nieodzowny, skoro osoba godna zaufania ma poręczyć, że podejrzany (oskarżony) będzie stawił się nie tylko na każde wezwanie, lecz również nie będzie w bezprawny sposób utrudniał postępowania w sprawie, w której poręczenie zostało ustanowione. W orzecznictwie zasadnie podkreśla się, iż poręczenie osobiste nie może sprowadzać się do wyrażenia poparcia w staraniach o uchylenie aresztowania. Poręczenie to polega przede wszystkim na przedsięwzięciu starań, by oskarżony w żaden sposób nie utrudniał postępowania, wymaga więc osobistych działań poręczającego, jakie okażą się potrzebne, a ewentualnie zostaną ustalone między poręczającym i aresztowanym.⁵⁴

Początkowo poręczenie osoby godnej zaufania miało jedynie walor psychologiczny i nie powodowało powstania po stronie oskarżonego konkretnych obowiązków. Słusznie podnoszono jednak w orzecznictwie, że poręczenia osobistego nie można sprowadzać jedynie do wyrażania poparcia dla osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, zwłaszcza poparcia w staraniach o uchylenie aresztu. Polega ono bowiem przede wszystkim na przedsięwzięciu starań, by podejrzany w żaden sposób nie utrudniał postępowania. Sytuacja zmieniła się wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych

53 Zob. D. Tamowska, Poręczenie majątkowe..., *op. cit.*, s. 60 – 61 i powołana tam literatura.

54 Postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 marca 1993 r., II AKz 73/93, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1993, nr 3, poz. 24, LexisNexis nr 381716; postanowienie SA w Krakowie z dnia 22 marca 1995 r., II AKz 122/95, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1995, nr 3-4, poz. 62, LexisNexis nr 388235. Zob. także K. Eichstaedt, (w:) D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego..., *op. cit.*, s. 848-849.

innych ustaw, w wyniku której do poręczenia osoby godnej zaufania stosuje się odpowiednio art. 275 § 2 kpk. Oznacza to, że w ramach tego rodzaju poręczenia można nałożyć na oskarżonego obowiązki, które cechują dozór Policji⁵⁵

Jak wskazuje się w komentarzach, odpowiednie stosowanie do poręczenia osoby godnej zaufania przepisu art. 275 § 2 kpk. dotyczy obowiązków, jakie można nałożyć na podejrzanego (oskarżonego) w związku z udzieleniem poręczenia osobistego.⁵⁶ Obowiązki te należy zawrzeć w sentencji postanowienia o zastosowaniu poręczenia osoby godnej zaufania (dotyczy zarówno postanowienia wydanego przez sąd, jak i przez prokuratora).⁵⁷ Wśród możliwych do nałożenia obowiązków należy m.in. wymienić:

- 1) zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu,
- 2) zawiadamianie organu procesowego o zamierzonym wyjeździe oraz o terminie powrotu,
- 3) zakaz kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami,
- 4) zakaz przebywania w określonych miejscach.

Wymienione obowiązki mają charakter przykładowy, albowiem można nałożyć na podejrzanego (oskarżonego) także inne ograniczenia niezbędne do wykonywania dozoru. Podkreśla się, że nie ma przeszkód, aby poręczenie osoby godnej zaufania łączyć z innymi nieizolacyjnymi środkami zapobiegawczymi, o ile tylko przyczyni się to do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego, np. z zakazem opuszczania kraju połączonym z zatrzymaniem paszportu.

Także z przyjęcia poręczenia osoby godnej zaufania sporządza się protokół (art. 143 § 1 pkt 9 kpk.), w którym powinno się znajdować m.in. pouczenie udzielone poręczającemu przez organ procesowy

Zażalenie na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego w postaci poręczenia osoby godnej zaufania reguluje art. 252 kpk. Środek odwoławczy przysługuje zarówno na postanowienie o zastosowaniu poręczenia osoby godnej zaufania, jak i na postanowienie o odmowie uwzględnienia wniosku o ustanowienie poręczenia osobistego⁵⁸

Skutki uchylania się oskarżonego od wykonywania obowiązków procesowych oraz skutki zaniedbania obowiązków poręczyciela określa art. 274 kpk. Regulacja ta nakłada na organ stosujący środek zapobiegawczy (czyli prokuratora w przypadku postępowania przygotowawczego i sąd w sytuacji, gdy sprawa znajduje się już w stadium sądowym) obowiązek zawiadomienia udzielającego poręczenie (do-

55 J. Kosonoga, *Przejawy udziału czynnika społecznego...*, *op. cit.*, s. 381.

56 K. Eichstaedt, (w:) D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, *op. cit.*, s. 849.

57 Zob. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego...*, *op. cit.*, s. 1123.

58 *Ibidem*, s. 1118.

tyczy to wszystkich rodzajów poręczenia), iż podejrzany (oskarżony) nie stawiał się na wezwanie (chodzi o nieusprawiedliwione niestawiennictwo) lub w inny bezprawny sposób utrudnia postępowanie, np. namawia świadków do fałszywych zeznań. W przypadku poręczenia indywidualnego o powyższym organ procesowy może także zawiadomić bezpośrednio przełożonego osoby, która złożyła poręczenie, a w przypadku poręczenia grupowego – organizację społeczną, do której należy, a także statutowy organ nadrzędny nad poręczającą organizacją społeczną, ale tylko wówczas, jeżeli zostanie stwierdzone zaniedbanie obowiązków wynikających z poręczenia. Przed zawiadomieniem, o którym mowa, należy wezwać osobę, która złożyła poręczenie w celu złożenia wyjaśnień, aby ustalić, czy doszło do zaniedbania obowiązków wynikających z poręczenia.⁵⁹

O ewentualnym nałożeniu kary pieniężnej na poręczającego w trybie art. 287 § 1 w zw. z art. 285 § 1 kpk. (do wysokości 10000 zł) orzeka w stadium postępowania przygotowawczego prokurator, a w postępowaniu sądowym sąd (art. 290 § 1 kpk.), z tym że na postanowienie prokuratora zażalenie będzie przysługiwać do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 290 § 2 w zw. z art. 465 § 2 kpk.).

Badania statystyczne oraz praktyki procesowej stosowania zarówno poręczenia organizacji społecznej (art. 271 kpk.), jak i osoby godnej zaufania (art. 272 kpk.) udowadniają, że nie stanowią one realnej alternatywy stosowania innych środków zapobiegawczych, a w szczególności aresztu tymczasowego. Jak wskazują dane Ministerstwa Sprawiedliwości za lata 2005-2010, liczba zastosowanych przez sądy rejonowe w roku 2005 poręczeń organizacji społecznych (art. 271 kpk.) wynosiła 204 (poręczenie indywidualne osoby godnej zaufania w 29 przypadkach), w roku 2006 spadła do 15 (liczba poręczeń indywidualnych wynosiła 25), a w 2010 r. sądy rejonowe zastosowały ją w 2 przypadkach (w okresie 2006-2010 systematycznie rosła liczba poręczeń indywidualnych, które w 2010 r. było stosowane w 66 sprawach). Natomiast sądy okręgowe jako sądy I instancji zastosowały poręczenie społeczne osoby godnej zaufania w 2005 r. w 13 sprawach, w 2010 r. w jednej sprawie (poręczenie indywidualne w 3 sprawach). Tendencji tej towarzyszy stały wzrost liczby poręczeń majątkowych. Sędziowie ankietowani przez autorów raportu wykonanego na zlecenie Forum Obywatelskiego Rozwoju oraz Fundacji Helsińskiej, przy komentowaniu niskiej popularności poręczeń indywidualnych zwracali uwagę na niewielki odsetek spraw z udziałem podejrzanych, za których osoby godne zaufania zgodziłyby się ręczyć, obawę przed niespełnieniem obowiązków poręczającego oraz większą skuteczność innych środków zapobiegawczych. Z kolei większość ankietowanych adwokatów wskazywała, że występują tu prawidłowości związane z brakiem zaufania organów procesowych do obywatela, trudnościami proceduralnymi, brakiem istnienia

59 K. Eichstaedt, (w:) D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego..., *op. cit.*, s. 851-852.

ugruntowanych więzi społecznych oraz zwracała uwagę na problem egzekwowania poręczeń indywidualnych.⁶⁰

Z kolei badania aktowe nad poręczeniami organizacji społecznych (art. 271 kpk.) wykazały, że znikoma liczba takich poręczeń stosowanych przez sądy i prokuraturę (63 w 2006 r.) wynika m.in. z braku podmiotu uprawnionego do wykonywania funkcji poręczyciela społecznego. Z reguły oskarżeni nie uczą się ani nie pracują, a więc nie spełniają ustawowego wymogu przynależności do grupy społecznej mogącej udzielić poręczenia (zob. wcześniejsze uwagi do art. 271 kpk.). Tylko bowiem w przypadku, jak zakłada to ustawodawca, mogą te grupy dyscyplinować oskarżonego i odpowiadać za jego zachowania związane z zapewnieniem prawidłowego biegu procesu. Z drugiej zaś strony organizacje społeczne i inne podmioty uprawnione do udzielenia poręczenia społecznego rzadko wyrażają zainteresowanie i chęć pełnienia takiej funkcji w procesie karnym. Ponadto badania aktowe wykazały, że dość często same organy procesowe nie traktują tego środka zapobiegawczego poważnie (jako realną alternatywę innych środków), o czym świadczy chociażby „zapomnienie” przez nie o jego uchyleniu, gdy nie istnieją już przesłanki jego stosowania. Badania aktowe pozwalają wysunąć podobne wnioski wobec instytucji poręczenia udzielanego przez osobę godną zaufania z art. 272 kpk.⁶¹

60 D. Gmerek, K. Wiśniewska, *Nieizolacyjne środki zapobiegawcze*, Warszawa 2011, s. 35-38 oraz przytoczone tam dane statystyczne.

61 K. Dudka, *Stosowanie nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w praktyce organów wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2011, s. 53-60.